

Бранко Бјелајак

УДК: 061.2:27-23(497.11)"1920/1939"
82:929 Вајлс Ц.

Trans World Radio - Stredna Europa

Братислава, Словачка

branko.bjelajac@gmail.com

DOI: 10.18485/rit.2022.20.38.8

Оригинални научни рад

Датум пријема: 26. 5. 2022.

ЏЕЈМС ВАЈЛС – 27 ГОДИНА У СЛУЖБИ БИБЛИЈИ И СРБИЈИ

Резиме

Џејмс Вајлс је био предавач енглеског језика на Београдском универзитету непосредно пре Првог светског рата, и у краћком периоду на њом положају и по објављивању примирја. Током рата је служио у британским медицинским мисијама као преводилац и секретар, и као добровољни кавалер при војним болницама и међу српском војском. Ту је сипекао љубав према српској књижевности и на енглески је превео Горски вијенац, Смрти Смаил Аге Ченгића, збирку српских песама, и друго. Од 1920. до 1939. године руководио је радом одељењем Британског библијског друштва за Југоисточну Европу са седиштем у Београду. Био је сарадник и учесник у раду Хришћанског студентског покрета пре Првог светског рата као и Хришћанске заједнице младих људи после рата.

Кључне речи: Британско и инострано библијско друштво, Србија, књижевни преводи на енглески језик, Хришћанска заједница браће.

Долазак у Београд

„Зато што су му балканске земље биле на срцу“,¹ 1913. године је Џејмс Вајлс² (James William Wiles, 1877-1950), припадник хришћанске заједнице Браће (Brethren³) у Енглеској, напустио положај секретара престижне средње школе Краља Едварда у Бирмингему (King Edward Grammar School), и заједно са супругом Луизом (Louise D.), преселио се у Србију, где је прихватио положај лектора за енглески језик и књижевност на Универзитету у Београду, будући да је имао магистратуру из енглеског језика са Кембричког универзитета.

1 Tatford, 249.

2 Понегде се говори о Џејмсу Уалсу, као и Вајлзу.

3 Ово спомиње и Иан Рандал у свом чланку о припадницима Братских цркава у Библијском друштву: Ian Randall, 'Wilfred James Wiseman ...', 115-31. Вилфред Вајсман, такође припадник Братских цркава, радио је у БИБД у Истанбулу од 1923. до 1925. године, и то под руководством Џемса Вајлса.

Вајлс је претходно већ путовао по Балкану и обишао Казан на Дунаву, Валахију и татарска села у Добруци и планирао је да у лето 1911 обиђе и Србију али је из неких разлога морао да ту посету да одложи и онда је посетио Бугарску и Румунију. Србију је обишао 1912. године, током Првог балканског рата, путујући заједно са војском од Београда до Ниша, Косова и Скопља, и током тих путовања заинтересовао се за српске народне песме. О својим утисцима понудио је чланак једном часопису у Штутгарту 1913. године, заједно са фотографијама. Сlike су објављене али текст није, наводно због „политичких неистина”. Занимљиво је да Вајлс није био први коме су ускратили објављивање чланка због политичких неслагања, претходно се то догодило једном швајцарском хирургу који је служио 1912. године при српском Црвеном крсту – ни његов чланак није био политички коректан. Током 1913. године, у Бечу и Будимпешти сретао се са многима који су га одговарали од пута у Србију, али се он ипак доселио са супругом и почео да ради на факултету, како је писао у предговору књиге српске поезије.⁴

Од самог доласка у Београд, Вајлс се укључио и у додатне активности на универзитету. На основу извештаја о раду Хришћанске студентске заједнице за 1912-1914 годину⁵, види се да је Вајлс био један од чланова и руководиоца рада на Београдском универзитету. Ова заједница је била члан Светске студентске хришћанске федерације (World Student Christian Federation) и почела је са радом 1911. године на основу иницијативе Student Christian Movement из Велике Британије. На Филозофском факултету у Београду Вајлс је био лектор за енглески језик. У зборнику поводом сто година Филозофског факултета⁶ се каже да је Вајлс на положају лектора заменио дотадашњег Дејвида Лоа, и да је у току школске 1913/14 године са студентима читао и тумачио одабране текстове енглеских писаца од 14. до 20. века. Међутим, тај ангажман је кратко трајао.

Први светски рат

На почетку рата, средином 1914. године, он је прешао да ради као тумач и секретар код потпуковника др Морисона⁷, руководиоца британске

4 Wiles (ed.), *Serbian Songs and Poems: Chords of the Yugoslav Harp*, 12-5.

5 „Трећи годишњи извештај...“, 36-7.

6 Самарцић, 448.

7 James T.J. Morrison је на почетку рата имао чин полицијског мајора, будући да је руководио полицијском асоцијацијом хирурга и у Бирмингаму је био виши хирург у Краљичиној болници, као и професор форензичке медицине на универзитету. За свој двогодишњи ангажман у Србији одликован је Орденом белог орла и Орденом Св. Саве. У свом чланку

болнице коју су заједнички организовали амбулантни Ред Св. Јована Јерусалимског и Serbian Relief Fund под руководством леди Пеџет. Деловали су у Скопљу, све до краја 1915. године. Радећи на овом положају, и помажући у Српском друштву Црвеног крста у Великој Британији као капелан где је била активна и његова супруга Луиза, био је у могућности да се слободно креће кроз читаву централну Србију, да посећује ратне заробљенике и рањенике, којих је било све више како је рат даље напредовао. Званично је радио за Serbian Relief Fund (који је био активан од 1914 до 1920. године у Великој Британији). На тим путовањима Вајлс се заразио тифусном грозницом коју је одлежао у српској војној болници у Нишу, где је присуствовао многим тешким сценама са повређеним војницима, и лично се осведочио о значају народне поезије и традиције за Србе. Током посета болницама поделио је на хиљаде Нових завета и координисао је рад са још двојицом Британаца⁸, такође члановима цркава Хришћанске браће који су помагали у болницама, вероватно радећи као помоћни капелани. О његовом раду сведочи овај извештај Библијског друштва:

Тада је дошао професор енглеског језика на Београдском универзитету који је неколико месеци деловао као капелан при Црвеном крсту у Србији, где је редовно делио Света писма која му је обезбеђивало Британско и инострано библијско друштво. Другог новембра 1915, дошао је до Дома Библије у Лондону и затражио колико год је могуће српских Библија да понесе. Тако да је са собом понео 100 Еванђеља и 18 Нових завета са псалмима – за болесне и рањене српске војнике. Док смо му паковали ове књиге, испричао нам је како је у једној војној болници у Србији читао из Књиге Псалама наглас, и када је дошао до стиха који пита: Ко је цар славе?, један рањени војник је једва промрмљао свој одговор: Исус Христос.⁹

Вајлс је наставио да ради и помаже војне напоре, тако да је 1918. године послао један извештај који је Библијско друштво штампало у свом специјалном издању о значају Светог писма у ратно време. Очигледно је његово интересовање за распарчавање Светог писма, као и занимање за Србију, што ће касније довести до ангажмана у БИБД. У том извештају Вајлс надахнуто пише:

“Experiences in Serbia“, Морисон овако говори о Вајлсу: „Руковођење болницом је поверено мени као главном хирургу, а мој стари пријатељ г. Ц. Вајлс, предавач енглеског језика на Београдском универзитету, додељен ми је као секретар-преводац“.

⁸ Joseph Gaskin and Edward Collins, Tatford, *Red Glow*, 249.

⁹ *A Popular Report*, 51.

Међу српским војницима који су сада у Северној Африци види се велика глад за Светим писмом. Млади официр, који је претходно био студент Београдског универзитета где је посећивао недељна библијска проучавања током 1913-1914. године којима је руководио др Марко Леко, ректор универзитета, ово је написао свом српском пријатељу у Лондон: „Дао бих десет година живота само да се докопам Светог писма“.¹⁰

Још док је радио на Универзитету, Вајлс је преводио српске народне песме, на том раду је наставио и током рата, и онда је 1917. године у Лондону објављена књига *Serbian Songs and Poems: Chords of the Yugoslav Harp*, што је била збирка Вајлсових превода српске народне поезије. Због великог интересовања, то издање је поновљено 1918. године а следеће је изашло 1922. Вајлс је књигу посветио „српским колегама и мојим пријатељима сељацима у Србији, свим оним храбрим и детињастим душама који су певали и издржавали све до смрти као да су гледали у „оног који је невидљив“.“ Рад на овом преводу био је мотивисан Вајлсовим искуствима у ратним годинама и његовим импресијама о тим „планинским сељацима“.

Године 1920. објављен је његов превод приповетке Лазе Лазаревића *Први јутри с оцем на јутрење*.¹¹ Убрзо је поново објавио и превод Маџуранићевог епа *Смрти Смаил-аге Ченџића*.¹² Верује се да је прво издање објављено у Солуну, где су књигу финансирале српске избеглице а како би британска војска сазнала нешто из историје наших крајева.

Због помагања и служења у рату, као и због преводилачког рада, влада Краљевине СХС је, у мају 1921, Вајлсу уделила орден Св. Саве, како би га наградила за образовни и филантропски рад у Србији у протеклих седам година. У једном од записа је наведено да је исте године добио звање почасног капетана војске, што је била потврда да су војне власти биле захвалне за његов хуманитарни рад током рата. Године 1922, био је представљен на двору, у аудијенцији код краља Александра. Због свог преводилачког рада Вајлс је понео и звање почасног грађанина Цетиња. Забележено је да је био позиван на двор и у Британску амбасаду у поводу посета високих достојника Уједињеног краљевства, као што је била посета 1923. године тадашњег војводе од Јорка Алберта, будућег краља Џорџа Шестог, у поводу крштења малог принца Петра Другог.

10 *For Such a Time like This*, 41.

11 Lazarević, *First Morning Service with the Father*.

12 Mažuranić, *The Death of Smail Aga*.

Рад на превођењу се наставља: 1930. године објављен је превод *Горској вијенца*. Био је то први превод овог Његошевог дела на енглески језик, где је Вајлс дао и поједина објашњења. У предговору сазнајемо да је о Горском вијенцу, једном од најпознатијих дела на српском језику, сазнао од младог српског официра, 1913. године у близини Адријанопоља, чија су љубав и ентузијазам за ово дело покренули Вајлса да сазна о томе више. Касније, у разговорима са Богданом Поповићем, професором Павлом Поповићем и владиком Николајем Велимировићем, сазнавао је све више детаља и одлучио да се посвети превођењу на енглески језик.¹³ У Подгорици је 2013. године, у поводу 200. годишњице Његошевог рођења, објављено фототипско издање.¹⁴ У предговору *Горској вијенца*, објављеном 1997. године, преводилац на енглески језик Васа Михаиловић каже да је Вајлс рад на старом преводу почео 1913. године и на њему радио све до 1930-те, те да је на крају пристао да удовољи захтевима да се превод објави.

Рад у Библијском друштву

Британско и инострано библијско друштво (БИБД) је било активно у Србији још од 1817. године када су покушали да дођу до првог превода Новог завета, што је успело 1824. године са преводом Атанасија Стојковића, мада је језик који је коришћен припадао славјано-сербској верзији, која није много коришћена у народу. То је исправљено преводом Вука Караџића који је објављен 1847. године и који је одмах преузео примат у Србији, иако је у почетку био забрањиван од стране Српске православне цркве.

Један од најрежнијих БИБД колпортера у Србији – Вилхелм Лихтенбергер се пензионисао 1911. године а наследио га је његов син Јован, који је, међутим, убрзо позван са служи у војсци. Вилхелм, други син, који је радио у депозиту БИБД у Будимпешти, добио је позив да се јави у државну службу у Београду, тако да је колпортерски рад пред Балканске ратове био обављан само захваљујући гостујућим колпортерима из суседних земаља. Не сташицу је пратила велика инфлација која је знатно утицала на рад Библијских друштава на југоистоку Европе. Велики проблем била је и 80% неписменост становништва. Али, ипак је 1911. године године у Србији распарчано 11.000 Светих писма и делова Светог писма.

13 Wiles, 'Translator's Introduction', 28-40.

14 Његош, *Горски вијенац: историјско-собијтење његовој XVII вијека*.

Ратне активности БИБД-а обележила је подела 24 хиљаде Нових завета које су српским и црногорским војницима поделили капелани 1912. године, као и да је послат одређени број Нових завета на турском језику за заробљене и рањене турске војнике у Црној гори. Током ратних година, Лихтенбергер је наставио да продаје Библије у Београду, али су то били заостали примерци из магацина. По објави примирја владала је огромна несташница свега – од библијског папира до транспорта.¹⁵

Године 1920, Џејмс Вајлс је напустио положај на Универзитету у Београду како би постао представник Британског и иностраног библијског друштва за Балканско полуострво. Завршетком Првог светског рата много шта се променило, Аустро-Угарска и Отоманско царство су престали да постоје, настала је Краљевина СХС, а формиране су и друге државе са другим границама. Било је време да се рад на распарчавању Светих писама организује другачије.

Како би консолидовало рад у југоисточној Европи, где су се формирале нове државе, Друштво је поставило г. Ц. В. Вајлса да руководи радом... Он је поседовао велико знање о Балкану и Блиском Истоку, течно је говорио неколико тамошњих језика, и имао је срдчане везе са православним цркавама у том региону... Ово именовање догодило се 1920. године.¹⁶

Вајлс је живео у Београду, у вили Кембриц на Точидерском брду, и имао је канцеларију у Београду, прво у Поп Лукиној улици број 25 (1919-1924), онда у Вука Караџића 11 (1924-1930) и онда у Кнез Михајловој 47 (од 1930-1941) одакле је надгледао рад читавог одељења. У Константинопољу (ускоро Истанбулу) је имао помоћног секретара одељења који се бавио јужним земљама Грчком и Егејским острвима, као и Турском. Вајлс је директно био одговоран за рад у Румунији, Бугарској, Југославији и Албанији, као и за Турску и Грчку где је имао помоћника. Оваква организација одржала се све до 1938. године када је Турска пребачена у новоформирано одељење Библијске земље – север, које је било под управом Американаца.

У Југославији је за агента Библијског друштва био постављен Велимир Јеремић који ће на том положају остати неколико деценија. Као секретар одељења за Југоисточну Европу Вајлс је редовно слао извештаје за читаво одељење као и за сваку земљу посебно.

Татфорд бележи још један занимљив догађај који нисмо у могућности да проверимо, мада звучи као вест о којој би и други известили:

¹⁵ Roe, 74-8.

¹⁶ Roe, *Bible Society*, 259.

Долазило је до изузетних обраћења, укључујући ту и једног српског епископа, који је то посведочио пред публиком од око 3.000 особа у Сали универзитета у Београду.¹⁷

Извештаји Библијског друштва¹⁸

Од самог постављења, 1920. године, Вајлс је слао редовне извештаје у Лондон о раду Библијских друштава под његовим руковођењем. Занимљиво је да Вајлсови извештаји говоре о раду у ‘Југо-славији’, и објашњавају да се ради о новом Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. У првом извештају, који је послао из Софије у фебруару 1921. године, он тражи Света писма на чешком као и на словачком језику због бројних села на само 50-60 километара од Београда где су насељеници, још из времена Јосифа Другог Хабсбуршког, користили ове језике. За Велимира Јеремића каже да га је ангажовао као депозитара у септембру 1920. године, и да покушава да живи свој млад живот у складу са учењима Светог писма, као и да је врстан возач теретног камионета, што је тада било веома корисно за колпортерски рад. Исте године, архиепископ Димитрије београдски је био рукоположен за патријарха Димитрија Првог, који се на свечаности у говору повољно изразио у вези са радом БИБД-а. Теренски рад у новој држави Вајлс је поверио колпортерима, и отворио је нови депо у Албанији. 1921. године БИБД је дискутовало са православном црквом о могућности ревизије Вуковог превода Новог завета, и црква се залагала код државе да се увоз Светих писама ослободи такси, мада на крају то ипак није било одобрено.

У наредних неколико година Вајлс је био активно ангажован око уједињења мисија Методиста и Конгрегационалиста из Сједињених америчких држава, који су радили у Македонији, Бугарској, на Косову и у Албанији, док је рад библијског друштва у Бугарској био географски подељен са Америчким библијским друштвом. У извештају за 1924. годину описује се како је Вајлс путовао по Босни и Херцеговини и разговарао са муслиманима, цитирајући им Псалам 23 као и Прву посланицу Коринћанима 13, поглавље о љубави. Вајлс је интересовање за муслимане у овом делу Европе показао и касније, пишући чланак у коме је анегдотски приказао сусрет са једним Тур-

¹⁷ Tatford, *Red Glow*, 251.

¹⁸ БИБД је редовно објављивало годишње извештаје о раду одељења Југоисточне Европе које је слао Џејмс Вајлс, и који су објављивани у периоду од 1920. до 1939. године. У раду са овим изворима аутору је помогла Ружица Бјелајац, студент историје на Универзитету у Глазгову.

чином који је постао Христов следбеник 20 година раније, и који је често цитирао Књигу проповедникову људима са којима се сусретао.¹⁹ Објавио је и један чланак о муслиманским женама у Југославији²⁰. Те године Вајлс је био укључен и у сусрете важних гостију у Београду, др Каирнса, руководиоца Уједињене слободне шкотске цркве, др Цона Мота као и међународног вође Хришћанске заједнице младих људи Персија Ситерса. Занимљив је и коментар о Србима који су емигрирали у Сједињене државе, који су контактирали депо у Београду шаљући новац и адресе својих родитеља или рођака, молећи да им се доставе Света писма на српском језику. Када би дошли на одмор у Србију, долазили су до Библијског друштва да купе примерке које су носили у САД.²¹

Забележено је и да је 1925. године Вајлс одржао предавање о раду Библијског друштва на скупу Хришћанске заједнице младих људи чијим је радом председавао нишки владика, који је похвалио БИБД за непрестани рад на дистрибуцији Светих писама још од доба Караџића и Даничића. У извештају се каже: „Ово је занимљиво јер представља – колико смо успели да испратимо – прву јавну изречену изјаву захвалности Друштву, које је икада учињено у Југославији, и то од стране члана православне цркве који је дошао из Ниша, у централној Србији, чувеног по томе јер је родно место цара Константина“.²²

Вајлс је 1927. године био ангажован и око посете чувеног мисиолога др Самуела Звимера који је био заинтересован за рад са муслиманима, а писао је и објављивао охрабрујуће чланке у часопису *Библија у свију*. У 1927. је у једном канадском часопису објавио чланак о Светом писму на Балкану у коме је о Србији говорио као о земљи „патње и песме“, и о Вуковом прикупљању народних умотворина који сведоче о српској поетској и интелектуалној надарености.²³ Године 1933, БИБД извештава да све школе у Београду користе њихово издање Светог писма за часове о религији, као и да се њихова издања деле по затворима у земљи. А у извештају за 1935. годину Вајлс говори о значају рада БИБД за веће верске групације: православне и римокатолике, али спомиње ту и методисте, баптисте, Хришћанску браћу и назарене. Те године је Вајлс посетио принца Павла Карађорђевића и уручио му ново издање Светог писма у преводу др Луја Бакотића, који је тада био помоћник ми-

19 Wiles, 'Amongst Bulgarian Moslems', 396-8.

20 Wiles, 'Moslem Women in Yugoslavia', 61-5.

21 *The Hundred and Twenty-First Report*, 92-4.

22 *Ibid*, spec. 93.

23 Wiles, 'The Bible in the Balkans', 20.

нистра спољних послова Југославије. Тих година је Вајлсово одељење у Југоисточној Европи распарчавало и до 200.000 примерака Светог писма као и делова Светог писма сваке године, што је била запажена активност. Године 1936., Вајлс је говорио у новој Англиканској капели у Београду, на Дан Светог писма 6. децембра, а прикупљени дарови су предати за даљи рад БИБД.

У организационом смислу БИБД је у 1938. години у Вајлсово одељење Југоисточне Европе уврстио Југославију, Мађарску, Румунију и Албанију, док су Грчка, Бугарска и Турска пребачене у ново одељење које је покривало Библијске земље.

На овом положају Вајлс је остао све до 1939. године, када је његова супруга преминула а он се из Београда вратио у Енглеску. Није више могао да се врати, делимично због ратне ситуације у Британији, а делимично и због ослабљеног здравља.

Због озбиљних здравствених проблема г. Вајлс је морао да прекине са активним деловањем у Југоисточној Европи. Скоро двадесет година свог живота посветио је раду Библијског друштва на Балкану, а његов генијални и приступачни карактер ће веома недостајати. Ц. Вајлс је заправо био скоро као институција у Краљевији Југославији, где је живео и радио и пропатио заједно са Србима неколико година пре него што је приступио Библијском друштву... Многи ће жаљити на вест о његовом повлачењу.²⁴

Положај секретара одељења напустио је 1940. године и пензионисао се, и умро је у марту 1950 године у Сарију, Енглеска. „Био је добродошао и у краљевској палати у Београду и у сиромашном дому... мало је оних ситуација у којима (Вајлс) није успео да тешке преговоре са представницима власти и црквеним вођама доведе до успешног разрешења“.²⁵ Као један од великих успеха му се приписује да је свог помоћника Јеремића у Београду успео да формира као будућег руководиоца рада пре, током али и после Другог светског рата, упркос великим противљењима комунистичких власти и хапшењима.

²⁴ *The Hundred and Thirty-Six Report of The British and Foreign Bible Society, for the year ended March MCMXL* (London, 1940), 47.

²⁵ Roe, *Bible Society*, 423.

Литература

- A Popular Report of the British and Foreign Bible Society for the Year 1915-1916: For the Healing of the Nations*, London, 1917.
- For Such a Time like This*, London, 1918.
- Morrison, James, "Experiences in Serbia", *The Lancet*, 6 Nov 1915.
- Neil Dickson and T.J. Marinello, eds., *Bible and Theology in the Brethren* (Glasgow: Brethren Archivists & Historians Network, 2018), 115-31.
- Randall, Ian. 'Wilfred James Wiseman (1891-1970): The Bible Society and the Brethren', in
- Wiles, J. W. (ed.), *Serbian Songs and Poems: Chords of the Yugoslav Harp*, translated by J. W. Wiles, London, 1917.
- Roe, James Moulton, *A History of The British and Foreign Bible Society 1905-1954*. London, 1965.
- Tatford, Fredk. A. *That the World May Know: Volume 9: Red Glow over Eastern Europe*, Bath, 1986.
- The Hundred and Thirty-Six Report of The British and Foreign Bible Society, for the year ended March MCMXL*, London, 1940.
- The Hundred and Twenty-First Report of The British and Foreign Bible Society*, London, 1925.
- Wiles, J. W. 'Amongst Bulgarian Moslems', *The Muslim World*, 25 (1935), 396-8.
- Wiles, J.W. 'Moslem Women in Yugoslavia', *The Muslim World*, 19 (1928), 61-5.
- Wiles, J.W. 'The Bible in the Balkans', *Witness and Canadian Homestead*, 35 (1927), 20.
- Wiles, J.W. 'Translator's Introduction', in P. P. Nyegosh, *The Mountain Wreath*, London, 1930.
- Lazarević, Laza, *First Morning Service with the Father*, Belgrade, 1920.
- Mažuranić, Ivan, *The Death of Smail Aga*, rendered into English by J. W. Wiles, London, 1925.
- Његош, Петар Петровић, *Горски вијенац: историјско-собијније при свршеику XVII вијека*. Превод James W. Wiles, Подгорица, 2013.
- Самарцић, Радован (ур.), *Свој година Филозофској факултету 1862-1962*, Београд, 1963.
- „Трећи годишњи извештај Хришћанске Заједнице Студената Београдског Универзитета“, *Студентски покрет*, (јун 1914), 36-7.

Branko Bjelajac

Trans World Radio - Stredna Europa

Bratislava, Slovak Republic

branko.bjelajac@gmail.com

JAMES WILES - 27 YEARS SERVING THE BIBLE AND SERBIA

Summary

James Wiles was a lecturer of English language at the Belgrade University, several years prior to the First World War, and also shortly after the armistice in 1919-1920. During the war he served in the British medical missions in Serbia as interpreter and secretary, and as a voluntary chaplain in the field military hospitals and among the Serbian army. In that period of time he gained interest for the Serbian literature and translated to English the Mountain Wrath, Death of Smail Aga, a collection of Serbian lyrics, and other items. From 1920 to 1939 he was the head of the British and Foreign Bible Society Secretariat for the Southeast Europe, with the seat in Belgrade. Wiles was also a participant and collaborator of the Christian Student Movement before the First World War, and YMCA after the war.

Keywords: *British and Foreign Bible Society, Serbia, translations of Serbian literature in English, Plymouth Brethren*